

Boris Stojkovski*
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 929 Katančić M. P
DOI: 10.19090/gff.v48i1-2.2400
Originalni naučni rad

MATIJA PETAR KATANČIĆ I PROUČAVANJE SREDNJOVEKOVNIH IZVORA**

U radu se razmatra način na koji je Matija Petar Katančić (1750-1825), pisac, pesnik, erudita i latinista proučavao srednjovekovne izvore. On je pripadao onim autorima koji su se bavili istorijom, jezicima i kulturom Južnih Slovena. Izjednačavao ih je sa Ilirima i smatrao je da su slovenski narodi autohtoni na Balkanskom poluostrvu. U tom kontekstu se bavio i proučavanjem srednjovekovnih izvora. U radu će biti razmotreno na koji je način Matija Petar Katančić izučavao srednjovekovne pisane izvore, posebno Jordanesa, Konstantina Porfirogenita, ali i još neke. Biće reči o njegovoj metodologiji, opštem poznavanju njemu dostupnih izdanja istorijskih izvora, te sveukupnom Katančićevom razumevanju srednjovekovne epohe. Samo pravilnim shvatanjem Katančićevih promišljanja o istorijskim izvorima moguće je shvatiti njegovo šire poimanje južnoslovenskog prostora, kao i naroda koji su živeli na njemu. Iako prvenstveno poznat kao pesnik, prevodilac Biblije i latinista, Matija Petar Katančić će u radu biti predstavljen kao proučavalac srednjovekovnih izvora, prvenstveno iz aspekta heuristike i hermeneutike.

Ključne reči: Matija Petar Katančić, medijevistika, izvori, Srbi, Hrvati, Sloveni

Matija Petar Katančić predstavlja jednog od veoma značajnih južnoslovenskih stvaralaca druge polovine XVIII i prve polovine XIX veka. Rođen je u Valpovu 12. avgusta 1750. godine, a kao izuzetno mlad je ušao u franjevački red. Školovao se u Pečuju, Baji, Budimu, gde je učio filosofiju, i u Segedinu. U novicijat franjevačkog reda je stupio u manastiru u Baču i tada je dobio ime Petar. Teologiju i filosofiju je potom studirao u periodu od 1772. do 1778. godine u

* boris.stojkovski@ff.uns.ac.rs

** Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektima: *Pravni i istorijski aspekti položaja Bunjevaca u Vojvodini*, dugoročnog projekta koji finansira Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost (broj Rešenja 142-4512702/2021); zatim projekta Matice srpske *Istorija bačkih Bunjevaca*, te projekta BEIC-Kultura Bunjevaca u Novom Sadu-istorijske tribine.

Na svesrdnoj pomoći i podršci za istraživanje za ovaj naučni članak, kao i za celokupan dosadašnji rad na rečenim projektima zahvaljujemo se najsrdačnije predsednici Nacionalnog saveta bunjevačke nacionalne manjine u Republici Srbiji dr Suzani Kujundžić—Ostojić.

Osijeku, a u međuvremenu je u Đakovu u tamošnjoj katedrali i rukopoložen za sveštenika. U Budimu je od 1778. do 1779. godine je u Budimu studirao humanističke nauke (poetiku, retoriku estetiku) i po njihovom okončanju je postao profesor osiječke franjevačke gimnazije, da bi od 1788. godine boravio i radio u Zagrebu gde je predavao arheologiju u klasičnoj gimnaziji i na univerzitetu. U Pešti je od 1795. do 1800. godine bio profesor arheologije, stare geografije i numizmatike i kustos biblioteke univerziteta. Značajan broj Katančićevih spisa je objavljen, ali mnogi su pohranjeni u različitim bibliotekama i arhivima u rukopisu. Po penzionisanju, povukao se u franjevački manastir u Budimu u kom je i preminuo 24. maja 1825. godine. Sahranjen je u kripti manastira Svetog Prvomučenika Stefana (Povijest 3 1974: 342-344; Marijanović 1983: 40-71; Sršan 1996: 39-54; Hrvatska enciklopedija 2003: 563; Marijanović 2009; Szögi 2015: 33-66).

Katančić je pre svega poznat kao književnik, i to prvenstveno lirski stvaralac, koji je pisao pastirske pesme po ugledu na grčke i rimske bukolike. Pisao je i na slovenskom jeziku (ilirskom kako ga je sam nazivao), kao i na latinskom. Najveći deo njegove poezije objavljen je u zbirci *Jesenski plodovi* koji su publikovani prvi put 1791. godine (Katancsich 1794; Hrvatski latinisti II: 701-706; Povijest 3, 1974: 342-344; Marijanović 2009). Od njegovih pesničkih spisa, valjalo bi svakako istaći još dva književno-teorijska rada. Prva je izdata kao uvod u pesme na slovenskom jeziku u *Jesenskim plodovima* 1791. godine (Kratk osvrt 1937: 162-164), dok je 1814. godine u Budimu izašla još jedna njegova rasprava o poeziji. U ovoj raspravi, kao i kroz njegovo čitavo delo, provejava teza o ilirsko-tračkoj vezi sa Slovenima, kako Hrvatima tako i drugim. U ilirske pisce ubrajao je i neke klasične, grčke i rimske autore, kojima je konstruisao vezu sa Slovenima (Matić 1945: 148-186; Katančić 1984: 9-103, 111-204, I-XIV)

Matija Petar Katančić je bio svestrani naučnik. Za svoj rad on je koristio brojne izvore, u prvom redu antičke, ali i srednjovekovne. U ovom prilogu upravo će način na koji je Katančić koristio izvore biti centralna tema. Naravno, nemoguće je analizirati svaki odeljak i detalj u kome se poziva na neki srednjovekovni istorijski izvor, već će biti istaknuti oni najvažniji, kao i izvori koji se mogu naći u njegovoj rukopisnoj zaostavštini koja je dostupna istraživačima i danas. Pojedini rukopisi Matije Petra Katančića su vrlo slabo, ili gotovo uopšte i nisu, bili korišćeni u naučnim istraživanjima. Njegov pogled na srednjovekovne izvore, te njihovo korišćenje je takođe bilo, uz određene izuzetke, prenebregnuto.

Osnovna odlika Katančićevog naučnog rada jeste namera da dokaže autohtonost slovenskog stanovništva na Balkanu. Kod njega se može naći veliki broj regionalnih i etničkih odrednica koje koristi za južnoslovenske narode, kao što su Sremci, Dalmati(nci), zatim Bosanci, naravno Hrvati i Srbi, Ličani, Bunjevci,

Šokci i drugi. Svakako, njegova tumačenja su često pogrešna, nisu bazirana na istorijskim izvorima niti naučnoj metodologiji, ali su Katančiću izvori često služili da dokaže svoje tvrdnje, a ne da temeljom njihovog proučavanja iznese nove zaključke. Zbog ovakvih teza, međutim, Katančić i njegovo delo su postali veoma popularni među pristalicama ilirizma tokom XIX veka. U južnoslovenskim krajevima, posebno Dalmaciji i Dubrovniku, ilirska, odnosno opšteslovenska ideja prisutna je još od renesanse. Njen vrhunac je svakako od 1601. godine kada Mavro Orbin u Pezaru izdaje *Kraljevstvo Slovena*, odnosno *Ilregnodelgli Slavi*. On je prvi, možemo reći, kodifikovao ideju o Slovenima kao jedinstvenom narodu, odnosno grupi naroda, ali je u slovensko stanovništvo ubrajao i Ilire kao i druge neslovenske narode (Povijest 3 1974: 343; Živančević 1975: 7-48; Živančević 1985: 505-543; Sršan 1986: 5-11; Blažević 2008: 11-336; Marijanović 2009). Jedan od predstavnika ovakve tvrdnje bio je i Ivan Tomko Mrnavić, naslovni bosanski biskup i autor rimokatoličkog žitija Svetog Save. On je konstruisao, kao i mnogi dubrovački i dalmatinski autori ranog novog veka, svoju vezu sa slavnom srpskom srednjovekovnom istorijom, kojom je bio posebno zanesen i oduševljen. Vizantijskog cara Justinijana I (527-565) je proglasio Slovenom, a poput Katančića Slovenima je za pretke uzimao Ilire. Slovenske vladare i svece, kao i neke neslovenske svece nazivao ilirskim (Tvrković 2008: 9-152; Stojkovski 2022: 9-10, 47-62). Jedna, ipak, bitna razlika u odnosu na Mrnavića jeste što Katančić nije nastojao da dokaže crkvenu povezanost svih slovenskih naroda (u prvom redu pravoslavnih) sa Rimom, niti mu dela imaju prozelitsku tendenciju.

Jedno od njegovih najznačajnijih dela jeste i celoviti prevod Biblije na narodni, odnosno *slavo-ilirski* jezik kako ga je sam Katančić nazivao. Iako je prevod završio pre smrti, izdanje ovog značajnog Katančićevog poduhvata je bilo posthumno, a štampao ga je Grgur Čevapović, još jedan vrlo ugledni slavonski franjevac i velika pristalica ilirizma (Skenderović 2006: 196, 200-201). Matija Petar Katančić je Stari zavet preveo i on je publikovan u četiri knjige i to u *jezik slavno-illyrijski izgovora bosanskog'* (Sveto pismo starog' zakona sv. 1-4, 1831). Njegov prevod Novog zaveta je štampan u dve knjige (Sveto pismo novog' zakona 1-2, 1831).

Ko su za Katančića sve bili Iliri? Katančić kaže da su u pitanju stanovnici Podunavlja, Vinedlici, stanovnici Norika, Panonci, Karni, Istri, Veneti, Liburni, Dalmati i grčki Iliri, koji su, po njemu, bili stanovnici današnje Albanije. Tračani sa Dačanima i drevnim narodima Makedonije, iako su imali isti jezik, bili su različiti od glavnog dela Ilira. Među njima on ističe da se posebno razlikuju Sarmati, u koje on ubraja Čehe, Moravce, Slovene sa severa Mađarske, Poljake, Ruse i njihove susede koji se služe, kako kaže *drugacijim izgovorom slavenskog pisma*. Među

Ilirima, on ističe Liburne, Panonce i Dalmatince, za koje, primera radi, smatra da su se uzdigli u odnosu na ostale u pesništvu, ali ne zanemaruje ni druge (Katančić 1984: 25-26; 129).

U nameri da sve ovo dokaže posegnuo je za izvorima iz srednjeg veka koje je detaljno izučavao. Među Katančićevim rukopisima izdvaja se deveta sveska njegovih rukopisa pohranjena pod naslovom *Manuscripta P. Petri Katancsich OFM IX* a koja sadrži na pedeset i šest stranica delo ranosrednjovekovnog istoričara Gota Jordanesa, poznato pod nazivom *Getica*. Katančić je na prepisu dela dopisivao beleške, podvlačio pojedine delove, a i samo delo je prepisao na osnovu njenog venecijanskog izdanja iz 1729. godine. Čuva se u budimskom franjevačkom manastiru (Katancsich s. a).

Jordanes je živeo krajem V i u prvoj polovini VI veka. Bio je rodbinski povezan sa ostrogotskom dinastijom Amala i bio je notar, a istorijom je počeo da se bavi kad je postavljen za episkopa Krotona. *Getica* je napisana oko 551. godine i u njoj je sadržana istorija Gota, od njihove prapostojbine u Skandinaviji pa sve do formiranja gotskih država i konačno propasti Ostrogotske kraljevine. U svoje delo Jordanes je inkorporirao i izgubljena starija dela, pre svega Kasiodora, istoričara i pisca s kraja V veka. Jordanes se, verovatno preko Kasiodora, u velikoj meri služio gotskom usmenom tradicijom. *Getica* je vanredno važan izvor za gotsku istoriju, ali i daje neke podatke o Slovenima (Croke 1987: 117-134; Goffart 1988; Christensen 2002; Doležal 2014: 145-164).

Kada je reč o Katančićevom oslanjanju na Jordanesa, zanimljivo je analizirati delove koje je podvlačio. Oni se svi od reda odnose na pomene Panonije, Dalmacije i drugih delova koji su kasnije naseljeni Slovenima. Pored toga podvukao je i one delove koji se odnose na Jordanesova zapažanja o poreklu Slovena, te delove koji se odnose na Venete, Ante i Slovene koje Jordanes izjednačava. Sve što se odnosi na Sveve, Sarmate a što se na nekoliko mesta može pročitati u delu gotskog istoričara takođe je za Matiju Petra Katančića imalo značaja, pa je i te delove podvlačio (Katancsich s. a: 1, 5-6, 9, 16, 20, 35, 42, 44-46, 49). Katančić nije pisao nikakve posebne beleške, sem nekih na marginama dela, očigledno da mu je trebao Jordanesov tekst kao takav, kako bi ga mogao koristiti za svoja dalja istraživanja.

Jordanesovo delo, kao i još neki srednjovekovni izvori bili su Katančiću bitni kako bi pokušao da dokaže autohtonost Južnih Slovena na Balkanskom poluostrvu, kao i direktnu vezu između naroda koji su u antičko doba naseljavali područje Panonije i Balkana, u prvom redu Ilira i Tračana sa južnoslovenskim narodima njegovoga vremena. O tome Katančić ponajviše piše u svom delu *Specimenphilologiae et geographiaeannoniorvm*. Ono je 1795. godine štampano u

biskupskoj štampariji u Zagrebu. U ovom delu želeo je da opiše poreklo jezika i književnosti kod Hrvata, a u poslednjem delu ove knjige pisao je i o Sisciji (Sisku), Petoviji (Ptuju) i drugim gradovima na rimskoj Via militaris (Katancsich 1795).¹

Matija Petar Katančić se ovim temama bavio i ranije. Stanislav Marijanović je još početkom 80-ih godina XX veka pronašao neke Katančićeve autografe u franjevačkom samostanu u Slavonskoj Požegi. Oni pripadaju njegovim najranijim naučnim radovima i nastali su u Osijeku 1780. godine. Prva za ovu priliku važna rasprava nosi naziv *Dissertatio de lingua Pannonioru mveterum* i bavi se navodnim drevnim jezikom Panonaca. Za ovu raspravu prevashodno je proučavao Strabona, Klaudija Ptolemaja, te Diona Kasija, čije stavove želi da opovrgne svojim argumentima o poreklu naziva Panonije. Prema Katančićevom mišljenju, ti drevni Panonci su govorili slovenskim jezikom, i njegov zaključak je da su Šokci, Sremci, Bunjevci, Raci, Bošnjaci, Hrvati i Dalmatinci, kako ih on sve redom navodi, starosedelačko stanovništvo i potomci tih istih Panonaca. *Dissertatio de origine nominis Pannonii* je sledeća njegova rana rasprava i ona se, kako se iz samoga naslova vidi, odnosi na poreklo naziva Panonije i Panonaca. Sklon izvođenju raznih etimologija, Katančić i ovde, bez ikakve filološke osnove, izmišlja poreklo od reči *Pan*, koja postoji u pojedinim slovenskim jezicima u smislu gospodin. Povrh svega, Katančić odbija sve one neslovenske pisce poput Jovana Turocija i Antonija Bonfinija, dvojice ugarskih hroničara XV veka, jer oni nisu poznavali ni Panoniju niti jezik Panonaca, a ni njihove pisane spomenike. Sa druge strane, on različite pisane spomenike čita kao slovenske, a naziv Slavonije, tvrdio je on, odnosio se na ceo Ilirik. Panoniju on naziva *patria mea* i još jednom pobrojava, kako kaže, *naše* narode koji su, po njemu, svi odreda Panonci: Sremci, Šokci, Sribljani, Bunjevci, Bošnjaci, Hrvati i drugi (Katancsich 1795: Marijanović 1983, 71-73, 75-78).

Konstantin VII Porfirogenit, kao što je dobro poznato, u svom delu, u nauci znanom kao *De administrando imperio* (DAI kako se uobičajeno skraćuje), odnosno *O upravljanju carstvom*, opisuje narode koji su bili susedi Vizantije ili pod njenom neposrednom, odnosno posrednom vlašću. Ovo je i svakako ključan izvor o doseljavanju Srba i Hrvata na Balkansko poluostrvo, a uzevši u obzir da je Porfirogenit koristio i za nas danas izgubljene druge izvore, kao i poverljive spise i izveštaje spremene za carsku kancelariju i vizantijski dvor, to ga čini još značajnijim. *De administrando imperio* car je pisao lično u periodu između 948. i

¹Značajan problem je manjak i nedostatak kritičkih naučnih izdanja. *Specimen philologiae et geographiae pannoniorvm* u novije vreme slovačko izdanje, sa kraćim uvodom i studijom, ali ipak temeljnija analiza ovog dela je izostala (Karabová 2022: 5-9)

952. godine, a među ključne izvore za brojna poglavlja u ovom delu, pa i onog koje se tiče Hrvata i Srba, ubrajamo i razgovore koje je sam car Konstantin VII Porfirogenit vodio sa izaslanicima na carskom dvoru u periodu između 944. i 949. godine. Tako je izvesno crpeo podatke o Rusima, Pečenezima, italijanskim Francima, Arabljanima i Ugrima, ali i Južnim Slovenima. Upravo je sa svim tim narodima vođena i živa diplomatska aktivnost u prvoj polovini X veka, tako da u tom kontekstu treba svakako posmatrati i nastanak ovog spisa (Komatina 2019: 39-68; Komatina 2021: 107-138).

Što se tiče porekla Hrvata i njihovog naseljavanja Porfirogenitovi podaci su izuzetno dobro poznati u nauci. Ono što je Katančić i usvoje vreme znao i što je bez sumnje tačno, jeste da je Hrvata bilo i u Karantaniji, kao i drugde u centralnoj Evropi. U Karantaniji se spominje u niz izvora pagusChrouuat/Crouuati/Crauati ili Croudi, dok se *Chrowati et altera Chrowati* navode na severnim granicama Praške biskupije u povelji o njenom osnivanju 973. godine. Postoje spomeni i Hrvata u Galiciji, kao i toponimi na teritoriji Grčke koji svedoče o njihovom prisustvu i na tom tlu. Ovakva rasprostranjenost u celom slovenskom svetu i na skoro svim njegovim obodima svedoči da se radi o jednom praslovenskom plemenu koje je uistinu bilo prisutno u slovenskom svetu i pre njegovih velikih migratornih procesa u ranom srednjem veku (Komatina 2021: 171-172).

Porfirogenitovi podaci su dobro poznati i izneti su u 30. i 31. glavi njegovog spisa *De administrando imperio*. Najpre, u 30. poglavlju, njegovom poslednjem delu, nadovezujući se na priču o avarskom osvajanju Salone, Konstantin VII Porfirogenit piše kako su Hrvati stanovali sa druge strane Bavarske, gde su i Belohrvati. Naredna, 31. glava, nadovezuje se na ovu priču i ona govori detaljnije o poreklu Hrvata i njihovom naseljavanju na Balkansko poluostrvo. U njemu car-pisac navodi da „Hrvati, koji su sada naseljeni u krajevima Dalmacije, vode poreklo od nekrštenih Hrvata nazvanih i Beli“ su živeli u susedstvu nekrštenih Belih Srba, a iza Mađarske, odnosno Turske kako on naziva Mađare i Ugarsku. (VINJ II 1959: 37; DAI 1985: 142-147; Komatina 2021: 170-210).

Matija Petar Katančić se ponajviše bavio Porfirogenitom u *Specimen philologiae et geographiae pannoniorvm*. Tu on u velikoj meri želi da pokaže kako Konstantin VII u stvari takođe donosi podatke o tome da su Hrvati autohtono stanovništvo. Njegova *polemika* sa vizantijskim carem-piscem je posve zanimljiva, jer on koristi DAI kako bi dokazao da su Hrvati autohtono stanovništvo. Katančić neretko ne razlikuje izvore i historiografiju (ili recimo bolje: rane istoričare), iako dobro poznaje tu distinkciju. Ali, tumačeći izvor, u konkretnim slučajevima Porfirogenitove podatke o doseljavanju Hrvata na Balkansko poluostrvo, on nekad pre, a nekad i u toku iznošenja nekog izvornog podatka, ubacuje mišljenja pojedinih

starijih pisaca, poput Jovana (Ivana) Lučića (1604-1679) ili Anselma Bandure (1675-1743). Dok je prvopomenuti *otac* kritičke istorije Dalmacije i u svom delu *De Regno Dalmatiae et Croatiae* opisao doseljavanje Hrvata na Balkan (Kuntić-Makvić 131-165), drugi je i sam komentarisao Porfirogenitovo delo, bio numizmatičar i jedan od, možemo reći, proto-vizantologa (Impelizzeri, Rotta 1963). No, uprkos tome, kod Katančića je sve bilo podređeno dokazivanju njegovih teza da su Hrvati *Pannoniorum nepotes*, pa je u tom kontekstu bilo važno izvući i iz Porfirogenitovog spisa ono što odgovara takvoj tezi, a polemisati sa onim delovima *DAI* koji se ne uklapaju u ideju koja je vodila ovog autora. Koliko Katančić proizvoljno nekada ume da tumači i izvodi etimologije govori primer upravo preuzet iz Porfirogenita. U tekstu *De administrando imperio*, za Bavarsku, kao prostor sa čije druge strane žive Hrvati koristi se termin Βαγβαρείας iz čega Katančić izvlači toponim *Babia gora*, što on dovodi u vezu sa Karpatima. Analizirajući 31. poglavlje Porfirogenitovog spisa, Katančić je došao do zaključka da su Karantanija i Slavonija (Sclauonia kako navodi) zapravo pradomovina Hrvata μεγάληΧρωβατία (*velika* ili bolje *stara Hrvatska*). Naime, on činjenicu da se pradomovina Hrvata graniči sa Turcima (Ugrima) i Francima tumači tako da su to zapravo predeli Karantanije i Slavonije koji su se graničili sa ova dva centralnoevropska naroda i njihovim državama. Još jedan primer selektivnog korišćenja Porfirogenita jeste u izvođenju porekla Hrvata od Ilira. Uzimajući kao datost da je slovenski jezik, zapravo ilirski, Katančić kao jasan dokaz ilirskog porekla Hrvata na Balkanu, navodi imena hrvatskih vladara iz *De administrando imperio* Tuge, Buge, Krešimira, Trpimira, Porge, kao i naziva Beli Hrvati. Budući da su ti nazivi slovenski, odnosno ilirski, to je jasan pokazatelj da su Hrvati po poreklu Iliri. U svojim namerama da dokaže da su Hrvati i Srbi živeli na Balkanu pre VII veka, poziva se i na najmanje pouzdani deo *Letopisa popa Dukljanina* koji nabraja navodne srpske vladare od Selimira i Svevlada (inače ime preuzeto od Mavra Orbina, ne iz Dukljaninovog teksta), preko Stroila i drugih, potpuno nepoznatih i sasvim sigurno legendarnih vladara. Kako ih Dukljanin smatra potomcima gotskog vladara, to je njihov značaj za Katančića još veći. Nakon ekskursa iz Dukljanina, razlažući dalje svoju teoriju o poreklu Hrvata u *Specimenphilologiae et geographiae pannoniorvm* slavonski franjevački autor ponovo koristi Porfirogenita. Ovog puta, preuzima njegovo nabranjanje oblasti koji su pod carem Iraklijem bili pod vizantijskom vlašću. To je skoro cela Dalmacija, Srbija, Hrvatska, Duklja, Travunija, Zahumlje i Neretljanska kneževina (Arenta). Zaključak Katančića je, pošto su Selimir i Vladan upravljali Dalmacijom pre Iraklijevog doba (610-641), da Hrvati, Srbi i drugi koji su bili u Dalmaciji

(Dukljani, Zahumljani, itd) nisu došli sa Karpata, već su stara populacija i potiču od Panonaca (Katancsich 1795: 1-20; Živković 2009: 71-78).

Postoji zanimljiva podudarnost u *Specimenphilologiae et geographiae pannoniorm*. Naime, Katančić Jordanesa koristi prilično na sličan način, kao što to radi i Pop Dukljanin, koji slovensku državu u Panoniji, proisteklu od Gota, opisuje odmah posle prvog poglavlja u kome spominje sve navedene fiktivne i legendarne vladare. Jordanesa, ali i Prokopija i istoričara Langobarda Pavla Đakona Katančić koristi prevashodno u nameri da dokaže da su Svevi zapravo Sloveni, kao i da potkrepi svoju tezu o vezi Panonaca i Slovena (Katancsich 1795: 20-25). Svevi su, pak, germanski narod sa severa Evrope, koji su u ranom srednjem veku još uvek živeli u Alemaniji, na severozapadu današnje Nemačke, koje spominje i Jordanes, zbog čega je on i bio potreban Katančiću (Castritius, Rübekel, Scharf 2005: 184-212). Katančić (1795: 20-25) vizantijskog istoričara Prokopija, najvažniji izvor za vreme cara Justinijana I (527-565) koristi krajnje lapidarno i uvek u vezi sa Prokopijevim pominjanjem Sveva. Isto tako, Katančić nastavlja sa svojim etimološkim poduhvatima, tražeći u Prokopijevim delima slovenske toponime, imena, i naravno to koristi dovođenjem u vezu Justinijanovog navodnog slovenskog porekla i njegovog tobožnjeg imena Upravda. Sa druge strane, potpuno neočekivano zanemaruje Prokopijeve podatke o Slovenima, budući da ih on spominje na tlu današnje Slovačke i u Polabljju (Barišić 1953: 25-31). Zanemaruje i podatke u Slovenima kod Atila koje navodi retor Prisk iz V veka (Barišić 1952: 52-63) a koji bi svakako mogli da se iskoriste za njegovu tezu o autohtonosti Slovena u Panoniji. Sa druge strane, istražujući toponimiju Petovija (Ptuja) pominje Priska i njegovo navođenje Petovije (Katancsich 1795: 202).

Katančić u svom delu iznosi i teoriju o srodnosti Sarmata sa Hrvatima, ali i što je veoma zanimljivo, Šokcima koje takođe ubraja u starosedeoce, a njihov jezik i jezik Hrvata naziva dijalektom drugačijim od sarmatskog, koji je takođe slovenski (Katancsich 1795: 16). On i Sarmate, inače nomadsko iransko pleme, smatra slovenskim i pravi vezu između Sarmata i Slovena kao prilog u korist svoje teze o autohtonosti južnoslovenskog stanovništva. Međutim, razlikuje sarmatske Hrvate i *prave* Ilire od kojih potiču balkanski Hrvati (Katancsich 1795: 25). Ovo navodno srodstvo, koje je kasnije postalo prilično zastupljeno u nauci, postalo je prepoznatljiva teorija o sarmatskom, odnosno iranskom poreklu Hrvata (Мајоров 2006). Od ranije u historiografiji dobro poznato ovakve teorije nemaju nikakva uporišta u izvorima (Komatina 2021: 172).

Porfirogenit nije bio jedini vizantijski izvor kojim se Katančić služio. Njegova poznata epigrafska rasprava o *Dissertatio de columnam illiaria ad Eszekum* prvi put izdata u Osijeku 1782. godine mu je donela izuzetno dobar glas

među arheolozima, epigrafima i numizmatičarima toga doba. Za istraživanje ovog osiječkog miljokaza pored antičkih pisaca koristio je i Zosima, Stefana Vizantinca, te Teofilakta Simokatu. Katančić je pre publikovanja celovite rasprave o miljokazu kod Osijeka, imao i jednu manju, koja je i svojevrsan uvod u ovu temu, pod nazivom *Dissertatio II de lapidem illiario Mursano*. (Marijanović 1983: 74-75).

Dissertatio de columna milliaria ad Eszekum se smatra Katančićevim naučnim prvencem i predstavlja njegovo najpoznatije delo iz oblasti humanističkih nauka. Sam miljokaz potiče iz Rimskog carstva, preciznije iz doba cara Maksimina. Postavljen je 236. godine i svrha mu je da iskaže razdaljinu između Akvinkuma i Murse. U ovoj raspravi Matija Petar Katančić je utvrđivao položaj antičke Murse, a na itineraru do Budima precizno je ubikovao niz mesta na putu do Akvinkuma, odnosno Budima (Pinterović 1968: 393-401). U kontekstu toga je i njegovo metodološki vrlo ispravno korišćenje vizantijskih izvora. Za razliku od Porfirogenita, koji je jedini vizantijski izvor koji je Katančić detaljno proučavao i sa čijim je vestima nastojao da i polemiše. Zosimu, Stefana Vizantinca, kao i Teofilakta Simokatu koristi kako bi precizno ubikovao Mursu i kako bi potvrdio u izvorima stari rimski naziv ovog grada, koji donose i pobrojani grčki autori. Ovo je redak trenutak gde se Katančić poziva i na jedan poznosrednjovekovni ugarski izvor. U pitanju je poslednji sremski biskup srednjeg veka i svedok mohačke katastrofe 1526. godine Stefan Brodarić. I njega Katančić koristi radi preciznije ubikacije Murse (Katancius 1782: 9-15).

Ono što je za Katančićev rad svakako neosporno jeste izuzetno velika erudicija. Njegov rad je poštovao i Teodor Momzen, veliki istoričar, klasičar i nobelovac. Katančić je navodio kako je epigrafske spomenike saopštavao na osnovu natpisa koje je sam video, a Momzenu svakako nije promaklo da pohvali Katančića što je koristio značajan korpus literature za svoj epigrafski rad, koje drugi autori iz manjih sredina onoga vremena, ne bi mogli lako sabrati (Mommsen 1873: 414; Marijanović 1983: 43). Iako su se njegova istraživanja na ovom području mahom odnosila na antičke spomenike, ipak je i tu dao određen doprinos medijevističkim istraživanjima. Natpis na nadgrobnom spomeniku bosanske kraljice Katarine Vukčić Kosača je bio u fokusu njegovih razmatranja kada je reč o srednjovekovnoj epigrafici. Po padu Bosne 1463. godine, Katarina Kosača se sklonila u Dubrovnik, ali je ubrzo se obrela u Rimu. Njena je velika želja bila da se nastavi borba i oslobodi njena porobljena država. Umrla je u Rimu 25. oktobra 1478. godine i sahranjena je u franjevačkoj crkvi Araçoeli, gde se nalazio i njen grob sa natpisom na srpskom jeziku ćirilicom, ali je 1590. godine prilikom popravljanja oltara taj natpis uklonjen i postavljen novi na latinskom jeziku. Rimski kaligraf Jovan Palatino je 1545. godine prepisao taj stari srpski natpis i on je do danas poznat

zahvaljujući njemu. On glasi *Katarini kraljici bosanskoj, Stipana hercega od Svetog Sabe od poroda Elene i kuće cara Stipana roeni Tomaša krala bosanskoga ženi koliko živi godini 53 i preminu u Rimi na lita Gospodnia 1578 lito na 25 dni oktobra. Spominak, ne pizom postavljen* (Pandžić 1979: 15-25; Tošić 1997: 73-112).

Razmatranje epitafa na grobu kraljice Katarine Kosača predmet je Katančićevog istraživanja u okviru *Specimen philologiae et geographiae pannoniorm*. Za epitaf kaže da je pisan ortografijem *Cyrillicafiu Moschouitica*, a i ovde je heuristička faza dosta dobro sprovedena. Katančić, naime, donosi dosta izdanja samog epitafa, ne samo onog najautentičnijeg, Jovana Palatina iz 1545. godine, već i autora kao što je libanski maronita Josif Asemani, koji je epitaf bosanske kraljice preneo grčkim pismom. O poreklu bosanske kraljice, Katančić navodi da je Katarina Kosača po ocu bila od Rudina u Hercegovini, a po majčinoj strani je poreklom bila iz srpskog kraljevstva. Spominje i Vlatka Vukovića, rodonačelnika porodice Kosača, te njegovo poreklo i učešće u Kosovskoj bici 1389. godine. Za majčino poreklo Matija Petar Katančić navodi da je *illustris* i da je poticala od cara Dušana. Biografiju kraljice Katarine daje relativno precizno, sa osnovnim hronološkim sledom njenih životnih događaja. Poziva se na Dikanža, Asemanija i još neke starije pisce, ali ne koristi srednjovekovne izvore. Ono što je ipak u fokusu Katančićeve analize jeste jezik natpisa, te njegov napor da se dokaže distinkcija i lirskog u odnosu na druge slovenske jezike. Za njega je ovaj epitaf „*reginae, dialecto Illyrica seu patria, scriptu mest, eadem apud Serblos, qui Graecam sequebantur Ecclesiam, vsus in publicis erat dialecti Russicae, quam ipsi, quod sacra in ea peragerent, Lyturgicam*“. Jezik epitafa kraljice Katarine Katančić poredi sa onim u navodnoj povelji despota Jovana Brankovića manastiru Krušedolu iz 1496. godine. Njegova dalja filološka analiza posvećena je grčkom poreklu ćirilčkog natpisa, odnosno pisma, sa jednom tabelom u kojoj su različiti grčki dijalekti, te slovenska ćirilica i latinica (Katančič 1795: 202).

Uvod njegovog prilično voluminoznog latinsko-ilirskog rečnika sa gramatikom, poznat kao *Etymologicon Illyricum* je isto zanimljiv za ovu temu. Sam naslov je pridodat kasnije, a delo ni nema svoj originalni naslov. Budući u rukopisu, on nosi kasnije dopisani naslov *Lexicon Latino-Croaticum*, koji je učinila druga ruka. Ovaj Katančićev spis pisan je teško čitljivim latinskim rukopisom, veoma sitnim slovima. Ukupno ima šest stotina sedamdeset i šest strana, od toga četrdeset i osam stranice uvoda koji je zanimljiv i za ovu temu. Na početku on daje jedan pregled slova abecede sa izgovorom, najpre latiničnih. U ovom uvodu Katančić iznosi i istoriju misije Ćirila i Metodija među Slovenima, koristeći, kako sam kaže njihove biografije. Dosta verno rekonstruiše njihov životni put, ali ne propušta da

napomene da su sveta braća govorila ilirski jezik. Osim ovog pregleda njihovog žitija i dela, Katančić nanovo se posvećuje analizi ćiriličkih natpisa i zapisa. U stvari on time želi da pruži neku vrstu istorije upotrebe ćiriličkog pisma. Sa različitih povelja i zapisa on donosi ćirilične srpskoslovenske verzije imena despota Đurđa (Georgija) Brankovića, zatim despotice Angeline, ali i neke invokacije svetiteljima, od kojih pojedine transliteruje i latinicom. Zatim piše i o glagoljici, donosi slova te azbuke, njen nastanak pripisuje Metodiju i o kome daje takođe još jedan pregled života i rada. Istoriju razvoja glagoljice je takođe u kratkim crtama doneo u ovom uvodu za rečnik. Na kraju dao je jedan pregled knjiga koje koriste hrišćani latinskog obreda a koje su *linguam Ruthenamedidit*. Posle toga, Katančić je sastavio *Indexlatino-illyricussa* preko 20 000 pojmova, odnosno reči, zaustavljajući se na slovo S 1823. godine, kada se izvesno, ova knjiga i završila (Lexicon Latino-Croaticum 1823; Marijanović 1995: 108-110, 119-120).

O Beogradu, odnosno Singidunumu, Katančić je ostavio još jedno zanimljivo delo koje je 1853. godine prevedeno na srpski jezik i objavljeno i u *Glasniku* Društva srpske slovesnosti. Katančić ovde predstavlja istoriju Beograda od najstarijih vremena sve do kraja XVIII veka, s tim što na početku opisuje Beograd u njegovo vreme, tj. pod turskom upravom. Niz srednjovekovnih izvora je nastojao da konsultuje za ovu istoriju, uključujući vizantijske, poput Menandera, Prokopija, kao i Jovana Kinama, kojeg posebno koristi za ugarsko-vizantijske ratove oko Beograda. Od izvora je koristio opet povelju manastiru Krušedolu, kao i Turocijevu hroniku koju spominje kao izvor čak i za XII vek, iako je ista ipak korisnija za XV vek kada je i nastala. U njegovoj istoriji Beograda, Katančić ima mnogo ponavljanja iz svojih drugih dela, a naravno i ovde, iako u manjoj meri, nastoji da dokaže autohtonost Hrvata i Srba na Balkanskom poluostrvu i Panoniji (Katančić 1853: 133-211).

Njegov celokupan doprinos proučavanju srednjeg veka je posebna i velika tema koju bi svakako vredelo posebno istražiti. Njegov pogled na etnogenezu Hrvata, kao i drugih južnih Slovena, zastupljen je i u njegovim geografskim delima, o Dunavu, o antičkom svetu i drugde, koji ovog puta nisu ušli u razmatranje (Kuntić-Makvić 1995: 61-72). Često se bavio epigrafikom i filologijom, te je i tu ostavio značajnog traga u kontekstu proučavanja srednjovekovnih izvora, dakle ne samo pisanih. U želji da prikaže kontinuitet slovenskih naroda sa Ilirima, proučavao je ozbiljno srednjovekovne izvore. U nekim slučajevima ostavio je mnogo traga i njegovi rezultati su korisni. U drugim, pak, bi ga trebalo posmatrati kroz epohu i geografski prostor u kome je živio i stvarao. Iako je koristio vrlo decido termin Hrvat i hrvatski, ipak je za njega jedna šira, ilirsko-slovenska priča, bila presudna i

čini dominantan aspekt stvaralaštva, uključujući i izučavanje srednjovekovnih izvora različite provenijencije.

Boris Stojkovski

MATIJA PETAR KATANČIĆ AND THE STUDY OF MEDIEVAL HISTORICAL SOURCES

Summey

The paper examines the use and study of medieval sources by a Slavonic author Matija Petar Katančić. He has mostly used these sources in order to prove his theory, very popular in Dalmatia, Ragusa, Croatia and Slavonia in his time, that Croats and other Southern Slavic populations are autochthonous in the Balkans and in Pannonia.

Among manuscripts left by Katančić there is a handwritten version of *Getica* by the 6th century historian of the Goths Jordanes, which shows that Katančić studied this work very thoroughly. Besides Jordanes he paid very much attention to the work of Constantine VII Porphyrogenitus. Some other Byzantine sources, Katančić had used when he studied the Roman column nearby Osijek. Furthermore, he left an important trace in medieval epigraphics, as well as in philology. Therefore, he studied also diplomatic and epigraphic sources needed for his historical and philological works.

Keywords: Matija Petar Katančić, Jordanes, Constantine VII Porphyrogenitus, Southern Slavs, medieval sources

BIBLIOGRAFIJA:

Izvori:

Constantine Porphyrogenitus (1985): *De administrando imperio*, edd. Gy. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, Washington: Dumbarton Oaks

Ferjančić B, ur. (1959): *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*. Beograd: Izdavačka ustanova *Naučno delo*.

Karabová K. (2022): Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum / Filologický a zemepisný obraz Panónčanov. Štúdia, edícia a preklad. Na vydanie pripravila, preložila a štúdiu napísala Karabová K. *Slavica Slovaca* Ročník 57/4. supplementum.

Katanchich M. P. (1794): *Fructusa uctumnales in iugis Parnassi Pannonii maximam partem lecti Latina et Illyrica*. Zagrabiae: typis Episcopilibus.

Katancius P. (1782): *Dissertatio De Colymna Milliararia Ad Eszekvm Reperta*. Eszeki: Typis Ioann. Mart. Diwalt

- Katancsich M. P. (1795): *Specimenp hilologiae et geographiae pannoniorvm in qvo de origine lingva et literatvra croatorum simvl de Sisciae Andavtonii Neviodvni Poetovionis vrbivm in Pannonia olim celebrivm et his interiectarvm via militari Mansionvm sitvs disseritvr*. Zagrabiae: typis Episcopolibus.
- Katančić M. P. (1853): *Spomen Beograda, negdašnjeg Singiduna*,. Posrbio Pavlović L, *Glasnik Društva srbske slovesnosti*, sv5,113–211. (ćirilica)
- Katančić M. P. (1984): *Knjižica o ilirskom pjesništvu izvedena po zakonima estetike*. Osijek: Izdavački centar Revija, Radničko sveučilište "Božidar Maslarić"
- KatancsichM. P. (s. a): *Jornandes seu Jordanus episcopus ravennas de Getarum sive Gothorum origine, & rebus gestis ad Castalium*. Manuscripta P. Petri Katancsich OFM IX, Magyar Ferences Könyvtár, Kézirattár No. 017277
- Kratak osvrt o prozodiji ilirskog jezika. [Brevis in prosodiam Illyricae linguae animadversio]* (1937): Prev. Petravić A, Hrvatsko kolo, knj. 18, 162–164.
- Lexicon Latino-Croaticum (1823), Magyar FerencesK önyvtár. Kézirattár, No. 017223
- Mommsen Th. (1873). *Corpus inscriptionum latinarum.T. III, Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*. Berolini: apud G. Reimerum
- Sveto pismo starog' zakona*. Sv. 1-4.(1831), U Budimu : slovima i troshkom Kraljev. Mudroskupshtine Macxarske.
- Sveto pismo novog' zakona*. Sv. 1-2. (1831), U Budimu : slovima i troshkom Kraljev. MudroskupshtineMacxarske.

Literatura:

- Barišić F. (1952): Prisk kao izvor za najstariju istoriju Južnih Slovena. *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 1, 52-63. (ćirilica)
- Barišić F. (1953): O najstarijoj Prokopijevoj vesti o Slovenima. *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 2, 25-31. (ćirilica)
- Blažević Z. (2008): *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Castritius H, Rübekel L, Scharf R. (2005): *Sweben*. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Auflage. Band 30, Berlin/New York: Walter de Gruyter, 184–212.
- Christensen, A. S. (2002): *Cassiodorus, Jordanes and the History of the Goths: Studies in a Migration Myth*. Chicago: University of Chicago Press

- Croke, B. (1987): Cassiodorus and the Getica of Jordanes. *Classical Philology*. 82 (2): 117–134.
- Doležal, S. (2014): Who was Jordanes?. *Byzantion*. 84, 145–164.
- Franičević, M, Švelec, Franjo, Bogišić, R, ur. (1974): *Povijest hrvatske književnosti. Knj. 3, Od renesanse do prosvetiteljstva*
- Goffart W. A. (1988): *The Narrators of Barbarian History (A.D. 550-800): Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon*. Notre Dame: University of Notre Dame Press
- Gortan V. i Vratović V, prir. (1970). *Hrvatski latinisti II. Pisci 17-19. stoljeća*, Zagreb: Matica hrvatska-Zora.
- Impelizzeri S. Rotta S. (1963): *Bandur, (Bandurović), Matteo (Banduri Anselmo Maria)*, U: Dizionario Biografico degli Italiani - Volume 5 [https://www.treccani.it/enciclopedia/matteo-bandur_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/matteo-bandur_(Dizionario-Biografico)/)pristupljeno 8. jula 2023.
- Kovačec A, ur. (2003): *Hrvatska enciklopedija. Tom 5. Hu-Kn*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Komatina P. (2019): Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio and the Byzantine historiography of the mid-10th century. *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 59, 39-68.
- Komatina P. (2022): *Konstantin Porfirogenit i rana istorija Južnih Slovena*. Beograd: Vizantološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti (ćirilica)
- Kuntić-Makvić B. (1985): Kako je Ivan Lučić prikazao dolazak Slavena u djelu "De Regno Dalmatiae et Croatiae", *Historijski zbornik* 38. 131-166.
- Kuntić-Makvić B. (1995): *Podrijetlo Hrvata prema Matiji Petru Katančiću u njegovu opisu Podunavlja (Budim 1798.)*. U: Budak N. (ur), *Etnogeneza Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 61–72
- Marijanović S. (1983): *Povratak zavičajnicima : (književnopovijesne ekspozicije)*. Osijek: Izdavački centar Revija, Radničko sveučilište "Božidar Maslarić"
- Marijanović S. (1995): Matija Petar Katančić, leksikograf, o hrvatskoj leksikografiji i leksikografima. *Dani Hvarškoga kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 21 No. 1, 103-120.
- Marijanović S. (2009): *Katančić, Matija Petar*, U: Hrvatski biografski leksikon, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=193> pristupljeno 5. jula 2023.
- Matić T. (1945): Katančićev De poesii Illyrica libellus ad leges aestheticae exactus. *Rad HAZU* 280, 148–186.
- Mayorov A. V. (2006): *Velikaya Horvatiya. Etnogenez i rannaya istoriya slavyan*. Sankt Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta

- Pandžić B. (1979). *Katarina Vukčić Kosača (1424-1478)*. U Povijesnoteološkim simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine, Sarajevo: Franjevačka teologija u Sarajevu, 15-25.
- Pinterović D. (1968): O Katančićevu naučnom prvijencu. *Arheološki Vestnik* 19, 393–401.
- Skenderović R. (2006): Sudjelovanje slavonskih franjevaca u nacionalnom pokretu podunavskih Hrvata tijekom 19. i početkom 20. stoljeća. *Scrinia Slavonica* 6, 194-216.
- Sršan S. (1986): Ilirstvo Matije Petra Katančića. *Revija* XXVI, br.2, 5–11.
- Sršan S. (1996): *Životi djela*. U: Znanstveni spomen – skup o Katančiću u Budimpešti 30. XI. 1995.godine. [Zbornik.] Budimpešta: Hrvatska manjinska uprava II. okruga u Budimpešti, 39-54.
- Stojkovski B. (2022): *Rimokatolički kultovi srpskih srednjovekovnih svetitelja*. Novi Sad: Arhiv Vojvodine-Fondacija *Svetozar Miletić*. (ćirilica)
- Szögi L. (2015): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története képekben-The Illustrated History of the Eötvös Loránd University*, Budapest (ELTE). Budapest: ELTE Eötvös kiadó
- Tošić Đ. (1997): Bosanska kraljica Katarina (1425-1478), *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine* 2, 73-112.
- Tvrtković T. (2008): *Između znanosti i bajke. Ivan Tomko Mrnavić*. Zagreb-Šibenik: Hrvatski institut za povijest-Gradska knjižnica *Juraj Sižgorić* Šibenik
- Živančević M. (1975). *Ilirizam*, u: Povijest hrvatske književnosti knjiga 4, Zagreb: Liber Mladost, 7-48.
- Živančević M. (1985): *Slaviameridionalis*. Zbornik Matice srpske za književnost i jezik 33/3, 505-543. (ćirilica)
- Živković T. (2009): *Gesta Regum Slavorum II. Komentar*, Beograd: Istorijski institut-Manastir Ostrog

